

Kunstzinnige expressie in de peuterklas

Een voedingsbodem, dat is de peuterklas voornamelijk. Daar wordt een stukje basis gelegd. Niet door bewust te leren, maar door gebruik te maken van de aangeboren nabootsingskracht van ieder kind. De bewustwording komt later, de beleving van de peuter ligt in het nu. Dat je de kinderen ook wakker kunt maken voor schoonheid en eerbied van de dingen (ook een doelstelling van het kunstzinnig onderwijs), bleek uit het gesprek met juf Ageeth (peuterklas Transvaalstraat).

Bij kunstzinnig onderwijs leggen veel mensen meteen de link met allerlei creatieve activiteiten die resulteren in expressieve resultaten, maar in een peuterklas wordt niet onderwezen. In eerste instantie wordt er voornamelijk gewerkt aan het ontwikkelen van vaardigheden en vermogens door gebruik te maken van de natuurlijke ritmische drang die jonge kinderen hebben en die verbonden is met de opbouwende levensprocessen.

Er wordt nog niets specifiek aangeleerd, maar het uitgangspunt in de 'opvoeding' is een evenwichtige ontwikkeling van alle talenten die een kind in aanleg heeft meegerekregen. Het vrije spel staat centraal, want daarin kan een peuter zich uiten en verder ontwikkelen. 'Vrij' betekent niet dat de peuters alles mogen en dat er geen regels zijn. Integendeel. De speelochtenden kenmerken zich door een vast ritme en regelmaat en door enkele regels en afspraken, zodat de peuters zich veilig en geborgen voelen. Binnen deze warme omhulling leren de kinderen om wakker te worden voor de schoonheid van eenvoudige dingen en om hier op de juiste manier met respect en eerbied om te gaan.

Kunstig vrij spel

Er wordt eenvoudig speelgoed van natuurlijk materiaal aangeboden waardoor de kinderen worden uitgenodigd tot uitgebreid fantasiespel en sociaal gedrag. Het is belangrijk om een goed evenwicht

te blijven houden. Je mag de kinderen niet teveel belemmeren in hun spel, maar het moet ook niet uit de hand lopen. Indien peuters zelf niet de mogelijkheid hebben om het spel positief te laten verder lopen, zal de juf ingrijpen. Meestal door stimulerende suggesties, door een nieuw element in het spel te brengen, of soms door een 'stop' te laten horen. Een peuter viindert van het ene spel naar het andere. Het speelt met wat hij ziet. Hij ervaart zich nog als het centrum van de wereld en daardoor ziet hij in zijn spel een ander kind ook nog niet meteen als een medespeler, maar als een toevallige voorbijganger die in zijn spel wel van pas kan komen. Bij de oudste leerlingen (drie-, vierjarigen) ontstaat al wel een begin van sociaal spel.

De jongste peuters in de klas van juf

Ageeth genieten vooral nog van het in- en uitladen van speelgoed en van het rondgaan door de klas, te paard, op de loopfiets of bakfiets.

Er mag zeker niet met speelgoed ge-gooid worden. Door zelf het goede voorbeeld te geven, kan er eerbied ontstaan voor het materiaal. Daarom is het opruimen na vrij spel ook een belangrijk onderdeel. Dit is een harmonische overgang en is eerder onderdeel van het spel. Het is de kunst om jonge kinderen het plezier te laten ervaren door alles weer op zijn plaats te zetten. Het schept voldoening, na de chaos is er orde. Na de uitademing is er inademing.

Kinderen jonger dan drie jaar worden nog niet verplicht om mee te helpen, ze kijken of bootsen na. Van de oudste peuters verwacht juf echt dat ze goed

meehelpen. Maar meestal gebeurt dat vanzelf en ruimen de peuters met plezier hun klasje goed op.

Na het vrij spel komen de kinderen in de kring. Dan neemt de juf ook altijd de tijd om samen te kijken naar de klas, die weer helemaal in orde is. Zitten alle blokken in de doos? Ligt pop in haar bedje? Staan de boeken in de boekenkast? Ligt er nog iets op de grond? Door samen te kijken en alles ook te benoemen leert het kind. Niet alleen waar alles moet staan, maar de waardevolle beleving van de rust na de onrust.

Kunstelen

In de peuterklas wordt er nog niet echt geknutseld. De kinderen krijgen zelden opdrachttjes om iets te maken. Voor kinderen van die leeftijd is het nog heel moeilijk om volledig zelfstandig een opdracht te volbrengen. Eigenlijk komt het er op neer dat de juf het dan voor ze maakt. Daarnaast is niet het resultaat, maar het proces het belangrijkste. Bij het maken van de palmpasestok bijvoorbeeld, kiest juf Ageeth er heel bewust voor om samen één grote stok te maken. Elke dag komen er 2 lintjes bij. Ieder kind komt aan de beurt. Het kijken naar deze bezigheid is ook een innerlijke beleving van groei. De peuters zien iets ontstaan, het is een sociaal gebeuren. Later, in de kleuterschool, mogen de kinderen zelf hun eigen stok maken.

Het feit dat dit in de peuterklas nog niet het geval is, heeft ook nog een andere reden. Soms is het ook gezond om een bepaalde terughouding bij de kinderen aan te brengen. Het is niet altijd nodig om resultaat te hebben, het proces is even belangrijk en op deze jonge leeftijd kun je dat aan kinderen onbewust meegeven.

Schilderen

Schilderen is een vast onderdeel in het weekritme. Dit gebeurt tijdens het vrij spel. Steeds mogen twee kinderen aan de tafel plaatsnemen. Er wordt met één

kleur geschilderd (rood, geel of blauw): de beleving van één kleur is voldoende. Door zich volledig te kunnen verbinden met deze ene kleur kun je bepaalde zielenkwaliteiten aanspreken. Het kind komt daardoor ook niet meteen in de vorm. Kinderen die net nieuw zijn, worden niet verplicht om aan deze activiteit deel te nemen, maar het wordt wel gestimuleerd als een peuter het niet uit zichzelf oppakt.

De kijktafel

Juf Ageeth verkiest deze benaming voor de seizoentafel.

Omdat peuters graag spelen met alles binnen hun gezichtsveld, staat de kijktafel op een plek waar geen speelgoed in de buurt is: direct naast de kring. Zo kunnen ze er met z'n allen eens naar kijken. De reacties van de peuters op deze kijktafel is heel divers. De meeste hebben uit zichzelf een terughouding. Nieuwkomers hebben soms de neiging om ermee te willen spelen. Vaak is het een oudere peuter die dan roept dat je alleen mag kijken met de ogen!

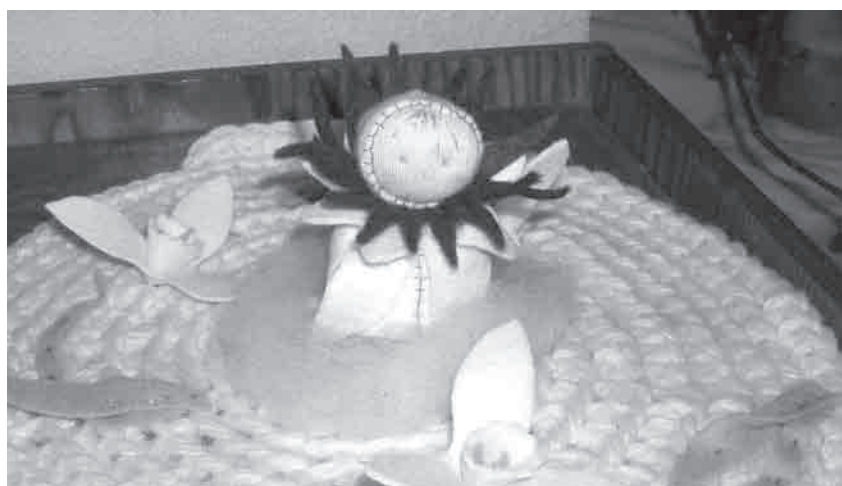
De kinderen worden wel op initiatief van de juf gestimuleerd om te ruiken aan bloemen, te voelen aan de stenen en te luisteren naar de sfeer die het beeld oproept. De juf geeft geen uitleg, maar wacht af. De reacties van de kinderen, daar wordt op ingespeeld. Op de kijktafel wordt een eenvoudig sfeerbeeld ge-

ven, het is sober en eenvoudig van opzet, er ligt niet teveel.

Het is typisch bij een peuter dat het langer duurt voordat een beeld aankomt. Bij feesten bijvoorbeeld, hobbelen de peuters er een beetje achteraan. Een kleuter leeft naar een feest toe en sluit het ook af als de grote dag is geweest. Het is klaar om zich voor te bereiden op het volgende feest. Een peuter draagt dit veel langer met zich mee. In de klas worden er bijvoorbeeld nog weken nadat het paasfeest voorbij is, paasliedjes gezongen en huppelen de konijntjes nog vrolijk rond. Daarom blijft het beeld op de kijktafel ook langer hetzelfde en verandert de tafel nooit ineens in een ander beeld. Het groeit traag mee met de beleving van de kinderen.

Een peuter leert spelend, al doende, nabootsend en ontdekkend. Leren met enkel het hoofd gaat voorbij aan het wesen van het jonge kind. In de warme omhullende sfeer van de peuterklas schept de juf de mogelijkheden en de ruimte waarbinnen elk kind zich geborgen weet en tot ontplooiing kan komen. Kinderen hebben behoefte aan ritme. Ritme in de dag, de week, het jaar. Er is een opbouw in spanning en ontspanning. Tijd om te bezinnen en tijd om te komen tot kunst.

Yolanda Habraken
met dank aan Juf Ageeth

Schilderen in de kleuterklas

Als we op schilderdag met de kleuters gaan schilderen, staat eigenlijk de hele dag in het teken van die activiteit.

Wanneer de kinderen 's morgens binnenkomen in de klas horen ze al de bokaalen rinkelen: we mengen verf, de bladen worden natgemaakt, we zingen onze vaste schilderliedjes ... alles draagt ertoe bij om in de juiste stemming te komen.

Wij kijken met onze ogen naar een wereld vol licht en kleur. Vooral in de natuur stromen de prachtigste kleuren ons als het ware tegemoet. De rijkdom van oneindig veel kleurnuances vinden we daar: stralend blauw van de hemel met grijze en witte wolken, naargelang de stand van de zon geheimzinnig violet, opvlammend in rood, oplichtend in gele en groene tinten.

Misschien ook het frêle groen van een regenboog erbij. Nu de lente er aankomt, kunnen we weer gaan genieten van de kleurenpracht van de bloemen...

We zijn ondergedompeld in het licht- en kleurenspeel van onze omgeving, het heeft invloed op ons levensgevoel, op onze stemming.

Kleuren doen iets met ons.

Als je bijvoorbeeld het prachtige bruin van een boom bekijkt, daarbij het kleurenspeel dat door de wind in de bladeren ontstaat, kan je dat voelen tot in het fysieke. Je ademhaling verandert, misschien voel je je zorgen langs je rug wegvloeien. Een ander voorbeeld: stel je eens voor dat je in een mooi landschap, ergens op reis, helemaal kan ontspannen, alle gedachten uitschakelt en je intens overgeeft aan het blauw van de hemel, het groen van de weilanden, de gele bloemen in het veld, aan een prachtige lichtinval van de zon..., dan kan je voelen hoe je één wordt met de omgeving, hoe het blauw jou omhult, het groen je rust geeft en geel je vreugde schenkt. Je voelt je één met de omgeving, je staat niet buiten, maar in het natuurgebeuren.

Het bewustzijn verdwijnt voor een deel, je voelt de ontspanning en de verfrissing die dat teweegbrengt.

Wat voor volwassenen een uitzonderingstoestand is, is voor het kind een natuurlijke levenstoestand. Het voelen van het kind is wel vaag en dromend, ligt onder de bewustzijnsdrempel, maar is echt allesomvattend.

Voor het kleine kind zijn buiten- en binnenwereld heel weinig van elkaar gescheiden, het ontvangt met de uiterlijke indruk ook de kwaliteit van de afzonderlijke kleur, iets van het eigen karakter ervan, en het is zich gevoelsmatig bewust van het niet-materiële, eigenlijke wezen van het rood, het blauw ...

Vooral door het nat-in-nat-schilderen, waarbij de kleuren als het ware een beetje transparant blijven en vooral ontstaan door het in elkaar vloeien als levend proces, kunnen de kleuters meteen in het wezen van de kleur duiken.

Waarom is de inwerking of het bezig zijn met kleuren nu zo belangrijk?

Het eerste is een FYSIEKE NOODZAAK: wij kunnen licht en kleuren onderscheiden dankzij onze ogen. Maar je kan dit ook omdraaien: onze ogen en onze gezichtszin kunnen zich optimaal ontwikkelen omdat er licht en kleur binnenkomt. Wanneer een kerngezond kind vanaf de geboorte in een donkere kamer zou grootgebracht worden, zou zijn gezichtsvermogen zich niet goed ontwikkelen. Deze wisselwerking tussen de zintuigindrukken en de zintuigorganen is er bij alle zintuigen. Ze kunnen enkel op een juiste manier gevormd en in stand worden gehouden door de wisselwerking met datgene wat wordt waargenomen. Vandaar dat ook tot in het fysieke de kwaliteit van de hen omringende kleuren doorwerkt.

Als je kijkt naar de kleur van onze klassen, waar we kiezen voor het zogenaamde incarnaat dan is dit niet om een bepaalde zielestemming op te roepen. Deze

rozeachtige tint ligt tussen lichtrood en lichtblauw, waardoor de eenzijdigheid van deze beide kleuren gedempt wordt en er als het ware een meer neutrale, zachte achtergrond ontstaat.

Op de seizoenstafel kunnen we echter wel kleur gebruiken om de stemming die past bij de tijd van het jaar op te roepen. Het INNERLIJK VERMOGEN van de gezichtszin is een tweede belangrijk aspect. De uiterlijke waarneming van licht en duister vormt de basis voor de innerlijke waarneming ervan. De waarneming van het eindeloze palet van kleuren en vooral ook van de wijze waarop kleuren op elkaar werken, versterkt het vermogen om even zoveel kwaliteiten in ons innerlijk te herkennen.

Door tijdens het schilderen mee te gaan met alle stemmingen die zich voordoen: het vreugdevolle, het duistere, het vredige, het beweeglijke, maar ook het ondersteunen van elkaar, versterken en afzwakken, met elkaar botsen of contrasteren, wordt de basis gelegd om later ook in onze eigen innerlijke beweging, in ontmoetingen, deze kwaliteiten te herkennen.

Heel dit verhaal kan voor ons volwassenen interessant zijn, maar met de kleuters gaan wij uiteraard enkel DOEN en BELEVEN.

Juf Liesbeth en juf Jorijn

Vormtekenen in de eerste, tweede en derde klas

In elke klas van onze lagere school staat vormtekenen als vak op het weekrooster. Bij het vormtekenen is het de bedoeling iets van de kwaliteit van de lijn of de vorm te beleven.

Zo komt het vormtekenen tegemoet aan een fundamentele opdracht van de opvoeding:

“Daarom zullen we er bij het tekenen niet op uit zijn het een of ander na te bootsen, maar wel zullen we het kind oorspronkelijke vormen bijbrengen, we zullen het leren de ene hoek zus, de andere zo te maken. We zullen proberen de cirkel en de spiraal aan te leren. We zullen dus uitgaan van op zichzelf staande vormen, niet van hetgeen door de vorm wordt nabootst. We zullen proberen de interesse voor de vorm zelf te wekken.”

R. Steiner

“Dit gevoel voor het ontwikkelen van deze innerlijke wetmatigheid kan je enkel ontwikkelen tussen 7 en 14 jaar... Want de krachten die in deze tijd aanwezig zijn, sterven later af. Later kan men er slechts een surrogaat van hebben.”

R. Steiner

Bij het vormtekenen proberen we de kinderen zo te leiden dat ze een innerlijke verbinding met de vormen krijgen. Het moet bij de kinderen een actief vormbeleven oproepen.

Reeds vanaf de eerste schoolweken in de eerste klas wordt het vormtekenen onderwezen. Het dient o.a. als voorbereiding op het schrijven. De eersteklassers leren met de rechte en de gebogen lijnen de vormelementen kennen die ze in de Latijnse hoofdletters terugvinden.

Aansluitend daarop worden driehoeken, cirkels, vierkanten, stervormen, ellipsen... getekend.

In de tweede klas worden er vooral symmetrieoefeningen aangeboden. De kinderen krijgen links een vorm aangeboden waarvan ze het symmetrische tegenbeeld uit eigen kracht proberen te

vinden. We nodigen de kinderen uit om de vorm te vervolledigen. We wakkeren de innerlijke drang aan om het onvolledige volledig te maken.

Door op deze wijze bij het kind nieuwsgierigheid te wekken naar nieuwe vormen, bouwen we in het kind voorstellingen op die met de werkelijkheid overeen komen.

Met deze oefeningen ontwikkelen we ook het denken op een niet-intellectualistische wijze.

In een latere fase wordt er gespiegeld van boven naar onder.

In de loop van de derde en de vierde klas worden deze oefeningen voortgezet en aangevuld met de dubbelzijdige symmetrie: links-rechts-boven-onder, zoals op enkele tekeningen te zien is.

In de derde klas leren de kinderen vormveranderingen aanbrengen zodat de buitenste vorm in samenhang is met de binnenste vorm en op die manier samen een eenheid vormt.

Deze oefeningen zijn zeer welkom rond het negende levensjaar wanneer kinderen zich stilaan beginnen los te maken van hun omgeving. Ze worden kritischer, maar tegelijkertijd onzekerder.

In de derde klas is het belangrijk dat de kinderen begeleid worden bij hun proces waarin zij geleidelijk aan tot een nieuwe relatie met de buitenwereld komen.

Vormtekeningen, waarbij de kinderen worden uitgenodigd om vanuit een goed gevoel voor evenwicht, vormen harmonisch te laten samenklanken, ondersteunen het ontwikkelingsproces van de kinderen op deze leeftijd. Met deze oefeningen moeten de kinderen het innerlijke met het uiterlijke in harmonie brengen.

Met het vormtekenen leren we de kinderen vanuit een innerlijke werkzaamheid vormen actief op te bouwen. Zo groeit er in hen een groter vormbewustzijn en ontwikkelen zij krachten waarmee zij de wereld niet slechts uiterlijk tegemoet treden.

Hilde Segers

Kunstzinnig in de vijfde klas

Naast een gevarieerd lessenpakket in de hele lagere school geef ik dit jaar ook zes uurtjes les in de vijfde klas. Frans, schilderen, vormtekenen en een periode plantkunde, gespreid over het tweede semester. Het zijn uurtjes waar ik heel erg van geniet. Het is niet alleen plezierig, maar ook heel leerrijk om telkens met deze groep in een kunstzinnig proces te stappen.

Tijdens de lessen VORMTEKENEN zijn we er dit jaar stevig ingevlogen met mandala tekenen. De vormen zijn vaak complex met meervoudige spiegelingen. Als ik de vorm die we gaan maken aan het begin van de les laat zien, volgen een reeks uitroepen die gaan van verbazing en verwondering of bewondering tot diepe zuchten en wanhoopskreten. Maar dan bouwen we de vorm op in stappen. We vertrekken doorgaans van het tekenen van een cirkel uit de losse pols die dan verdeeld moet worden. Hier wordt duidelijk hoe het vormtekenen steeds meer naar de geometrie toegroeit. Het tekenen en verdelen van de cirkels doet een beroep op het evenwichtsgevoel van de kinderen. Ze moeten heel nauwkeurig kijken en natekenen, maar er wordt ook gerekend. Hoe pak ik het aan om een cirkel in 9 te verdelen? Dit werkje vraagt veel nauwkeurigheid, want het ligt aan de basis van de vorm. Op deze manier zijn we meestal verschillende lessen aan het werk met één vorm: de voorbereiding, het opbouwen, het spiegelen, het uitwerken van de lijnen, het werken van de delen naar het geheel, de kunstzinnige uitwerking en afwerking. Een vormtekening is meer dan een lijnenspel; de kinderen leren dat een lijn een kwaliteit heeft en, om een harmonieuze vorm te maken, moet je de kwaliteiten van die lijnen in harmonie met elkaar brengen. Telkens is het weer wonderlijk om mee te maken dat er zoveel facetten zijn aan het maken van een vormtekening.

Het is een langdurig proces dat veel voldoening schenkt; het is een voldoening

die lang doorwerkt: telkens wanneer ik in de klas kom en dat prachtige prikbord zie met de werkjes die we de afgelopen maanden hebben gemaakt.

Het schilderen is in deze klas telkens een ontdekkingstocht met kleur, met licht en donker, emoties, sferen. In klasgesprekjes proberen we te pakken welke kleuren het beste uitdrukking geven aan een beeld uit een verhaal, hoe een landschap eruit ziet, welke penseelstreek hier het beste op zijn plaats zou zijn. Tijdens deze uurtjes kan je een speld horen vallen, met het getik van de penselen in de waterpotten als enige geluid. Het is zo mooi hoe de kinderen vanuit eenzelfde schilder-opdracht met dezelfde kleuren toch tot zulke eigen werkjes komen, hoe ieder op zijn eigen manier omgaat en zoekende is met het medium van verf en water.

De lessen PLANTKUNDE geven zowel aanleiding tot tekenen als tot schilderen. In hun eigen plantkundeschrift maken de kinderen tekeningen van de planten die we behandelen, overgetekend van het bord of uit een boek. Met uiterste zorg zijn ze aan het tekenen en vooral aan het kijken. Hoe ziet een inktzwam er nu precies uit? Heel anders dan een cantharel. Ieder detail wordt waargenomen en in de tekening opgenomen. Maar de plantkunde geeft ook aanleiding om te vormtekenen. Zo ziet een alge er onder de microscoop als een mandala uit. De wijze waarop een paddestoel groeit, hoe zijn hoed van een klein bolletje evolueert tot een kelkvorm, leverde ook al mooie vormtekeningen. Onze mandala's zijn natuurlijk doorspekt met plantenmotieven en ornamenten die geïnspireerd zijn op de plantenwereld. Zo wordt zichtbaar hoe in verschillende culturen, overal ter wereld, de mensen beelden uit de natuur gebruiken om hun leefomgeving vorm te geven.

In de vijfde klas gaan de kinderen tijdens

het handwerken weer aan de slag met de DIERENWERELD, waar ze in de vierde klas al zoveel over leerden. Juf lette je zou dit jaar met de kinderen stoffen paarden gaan maken. Of ik met hen, bij wijze van voorstudie, paarden, wilde tekenen die dan gebruikt zouden kunnen worden om patronen van te maken? Leuk! Deze opdracht werd het begin van een indrukwekkend kunstzinnig proces. Eerst gingen we enkele schetsen maken met blokkrijtjes om te trachten de vorm te pakken en dan van de vorm weer kijken naar het lijnenspel en dan kijken naar de kleur, licht donker, schaduw. Na enkele lessen zaten de kinderen helemaal in de vorm. Hun tekeningen werden steeds preciezer en verfijnder. Uiteindelijk lieten we het schetsen achterwege en vatten een groot werk aan. Met potloden op een groot A3 vel. Van kleine modelletjes en prenten of foto's gingen we paarden natekenen. Een landschap vraagt dan weer een hele andere tekenstijl, meer schilderend dan tekenend. Er kropen al vele uren in dit werk, maar het is ook zo genieten. De kinderen zijn niet meer te stoppen eens ze ermee bezig zijn. Ik ben ongelofelijk trots op mijn klasje dat ze allemaal met zoveel ijver en enthousiasme in dit proces zijn gestapt. Met een minutieuze zorg en precisie, alsof ze goud gingen smeden. De resultaten liggen er niet om: het zijn stuk voor stuk juweeltjes in wording.

Juf Eulalie

Kunstzinnige expressie in het middelbaar

Algemene beschouwing over de ambachtelijke en plastische vakken in het middelbaar van de steinerschool. Een meer specifieke benadering zou te uitgebreid worden en krijgt op ouderavonden meer aandacht.

Het leven van de mens kan niet zonder de rijke activiteit van het verbindende gevoelsleven. Dit gevoelsleven is niet alleen de dragende factor van ons denken en doen, maar bemiddelt daar ook bij.

De Rudolf Steinerpedagogie wil begeleidend ontplooiën. Dat betekent dat de jonge mens de kans wordt gegeven om kennis te maken met zowel praktische, sociale als inzichtelijke zaken in het leven.

Kennis verwerven over deze levenszaken is echter iets anders dan informatie memoriseren. Er is pas sprake van kennis als de informatie door de mens is heengegaan, als deze kennis persoonlijk verwerkt en geïntegreerd is. Het is in en door dit persoonlijk verwerkingsproces dat de persoon verandert, zich ontwikkelt, en er oordelen ontstaan die langzaam kunnen rijpen.

Het 'aan den lijve ondervinden' van het leven schept ook een gevoel van zekerheid. Er groeit een verbondenheid met de levenswetmatigheden.

Ook de morele ontwikkeling van de jonge mens vraagt begeleiding, wil hij later zelf de teugels in handen kunnen nemen. In een werkelijk contact met de natuur en het leven komt hij ook daaromtrent de wetmatigheden tegen, en kan zich voor die realiteit een eerbiedsgevoel ontwikkelen.

De jonge mens heeft de behoefte zich door het leven zelf te laten beleven. Het is niet in de eerste plaats van belang dat hij daarbij leert een vak technisch onder de knie te krijgen. Wel belangrijk is de omgang met alle zaken die optreden in algemeen voorkomende beroepen - als plaatsen van de mens in de wereld - en die een beroep doen op zijn oordeelsvermogen. Zo kan hij zich een elemen-

tair beeld vormen van de belangrijkste levenspraktijken. Bij iedere gelegenheid groeit het verlangen om nieuwsgierig, weetgierig te zijn voor datgene wat er in de omgeving gebeurt. Vanuit deze nieuwsgierigheid kan levenskennis verder ontwikkeld worden en leiden tot een levenskunst.

Staan we wel echt in het leven, als we niet de geringste betrokkenheid ervaren met al die mensen die voor ons werken, op al die natuurkrachten die om ons heen werken, al die machines die ons tot nut zijn en al die organisatiestructuren die het huidige maatschappelijke leven mogelijk maken? We zouden een speelbal van het maatschappelijk gebeuren zijn en hierin nooit onze eigen plaats vinden.

Dat het vakgebied expressie de gehele mens omvat, behoeft geen betoog. In de objectieve buitenruimte zichtbaar maken wat er in het innerlijk van de mens (subject) leeft, is een oeroud gegeven.

Om de leerlingen werkelijk te kunnen aanspreken, is het nodig van hun ontwikkelingsfasen uit te gaan.

Ambachtelijke vorming

De thematiek van de gegeven ambachtelijke vakken voor deze leeftijd is het verwaarden van objectieve binnenruimtes op een objectieve ambachtelijke wijze.

Vanaf de 8e of soms 9e klas zijn de leerlingen in een leeftijdsfase (14-15 jaar) die kan gekarakteriseerd worden als 'de ledematenmens'. De bewegingszijde en dus de meer uiterlijke kant van deze puber leeft sterk naar buiten, terwijl aan de drempel naar binnen, naar het innerlijke, een bordje hangt waarop staat: „gesloten wegens ombouw“. Deze persoonlijke psychische binnenruimte is nog zeer teer en kwetsbaar.

Zoals hun ledematen de wereld inschieten, schiet ook hun interesse de wereld in en ze hebben dan ook de typische houding van ontdekkingsreizigers. Ze willen

naar hun voorstellingen en vermoedens handelen.

Bij hun groeiende interesse voor de wereld rond zich gaan de leerlingen ook op zoek naar hun plaats in dit geheel. Een van hun uitdrukkingsmogelijkheden in deze wereld is hun kleding. Niet alleen heeft kleding een beschermende functie naar binnen, maar ook naar buiten laat kleding zien wie de drager is.

In de 8ste klas wordt een begin gemaakt met de zoektocht naar de KLEDING, de vormen en de kleuren die men wil dragen.

De leerlingen krijgen de mogelijkheid geheel individueel een eigen kledingstuk te ontwerpen en uit te werken. Dit wordt een eigen schepping die ze kunnen vormgeven door stof en kleur. Het is een uitdrukkingvorm van hoe ze zich voelen, hoe ze denken en handelen. Het wordt een zoektocht naar de innerlijke gesteldheid, naar de aard en het karakter van de leerling.

Hiertegenover staat het heersende modebeeld. Het is de taak van de leerling hierover een eigen expressie te zoeken. Er moet een evenwicht gezocht worden tussen de functionele, decoratieve en affectieve aspecten van de kleding.

Door het zelf naaien van een kledingstuk krijgen de leerlingen een idee hoe arbeidsintensief het maken van een kledingstuk eigenlijk is. Dit kan hen helpen meer respect op te brengen voor hun kleding.

Er komen onmiddellijk ook verschillende technische aspecten aan bod, zoals het ontwerpen van het patroon, uitgaande van de eigen lichaamsmaten, het doel van de verschillende naaisteken en het gebruik van naalden en garens.

Een aantal handvaardigheden worden geoefend om het werk tot een goed einde te kunnen brengen zoals voet- en handcoördinatie, kleine vingermotoriek, maar ook grote motorische bewegingen die een inzicht in de ruimte beogen.

Tijdens het knippen en naaien wordt gezocht naar een juiste werkhouding. Het

doorzettingsvermogen wordt gestimuleerd door het maken van een goed zittend kledingstuk. Aanpassen, verbeteren en vooral afwerken helpt hierbij.

Door het samen gebruiken van het beschikbare materiaal leren de leerlingen respectvol om te gaan met de anderen. Begrip voor elkaar is hier noodzakelijk.

De leerlingen leren met zorg omgaan met het materiaal. Door het zelf opruimen en netjes houden van het lokaal ondervinden ze de voordelen van het ordelijk werken.

Dit geldt uiteraard voor elk ambachtelijk of plastisch vak.

In het **KOPERDRIJVEN** (9e klas) vormt een ontwerpidee het uitgangspunt. Vanuit het beweeglijke materiaal moet de leerling zeer sterk het centrum van de ronde mand of de koperen schaal behouden om de vorm in evenwicht te kunnen brengen. Hier wordt vooral een beroep gedaan op het plastisch vermogen van de leerling en zijn kracht om

het midden te houden tijdens het heen en weer bewegen van het materiaal.

Vanaf 15-16 jaar ervaart de leerling dikwijls innerlijk grote onrust. Hier oefenen de objectief-ambachtelijke vakken een stevige 'omhulling' in denken, oordelen en handelen, en oefenen ze op een objectieve manier de kracht om rechtop te blijven in de dikwijls nog chaotische, al te subjectieve 'antipathie-sympathie-stormen' van hun gevoelswereld.

In de 10e klas krijgt het gevoelsleven zijn plaats, daar waar denken en bewegingsdrang zich terughouden. Ook kunnen ze geraffineerder met elkaar samenwerken.

WEVEN vraagt veel van het voorstellingsvermogen. Een belangrijke algemene doelstelling voor het weven is dat de leerling een idee leert ontwikkelen én die kan verwezenlijken. Bij het weven vertrekken we van twee stellingen die in elkaar gevlochten worden. De scheringdraden zijn de draden die op

het raam of getouw gespannen worden. De inslagdraden worden daartussen gevlochten. De mogelijkheden van vorm en materiaal zijn vrijwel onbeperkt.

In de 9e en 10e klas ligt de nadruk op het objectief-ambachtelijke als spiegel voor het zich vormende oordeelsvermogen.

Centraal staat de **HOUTVERBINDING**. Via een theoretische aanpak, het technisch tekenen, materiaalleer en gereedschapsleer, wordt er overgegaan naar de praktijk.

Zin voor nauwkeurigheid en afwerking liggen aan de basis voor het maken van een verbinding.

Zowel technologie (gereedschapsleer, materiaalleer, constructieleer) als tekenen en uitvoeren, komen aan bod.

Richting 11e en 12e klas neemt het vermogen toe tot een steeds fijnere cultuurexpressie. Subject en object gaan elkaar doordringen.

Wanneer in die leeftijdsperiode MEUBEL-MAKERIJ gegeven wordt, kunnen leerlingen vanuit een voorgaande opbouw met een steeds grotere verfijning steeds vrijer omgaan met het ontwerpen.

In de HOUTSCULPTUUR kan een zeer sterk appel worden gedaan op de mogelijkheid van deze jonge mensen om 'veranderingsprocessen' te volgen en te beoordelen. Wat heeft een volwassen mens in deze tijd meer nodig dan plasti-

citeit in zijn innerlijk om het onophoudelijk veranderende maatschappelijk leven aan te kunnen? Standpunten botsen omdat men niet ziet hoe een kleine wending rond één kern er een ander gezicht kan aan geven. Het maken van een rondomrond sculptuur geeft de leerlingen de oefening om elke gezichtshoek als een nieuwe blik op één kern te beleven, om standpunten met elkaar in verbinding te brengen, of om te zien hoe onlogisch ze

tegenover deze kern staan.

Het BOEKBINDEN vraagt dan weer een zeer sterke ordeningskracht. Elke werkstap moet zuiver gemaakt worden aangezien elke 'vlek' zichtbaar blijft. Het vooruitdenken en een wakkere, exacte geest, evenals de fijne vingerbeweeglijkheid en -coördinatie zijn hier zeer belangrijk, wil het product zich waardig verhouden tot zijn inhoud.

Het kartonnagewerk en boekbinden

Kunstzinnige expressie in het middelbaar

komen pas aan bod op het einde van de schoolloopbaan van de leerlingen aan de steinerscholen omdat het hier niet gaat om een zogenaamd 'oer-beroep', maar om een zeer gesofistikeerde bezigheid die slechts is kunnen ontstaan nadat de mensheid zich had ontwikkeld doorheen de geschiedenis van het schrift, de evolutie van de voor het beschrijven geschikt gemaakte grondstoffen, en tenslotte de boekdrukunst. Ook het gedachtegoed van de mensheid moest eerst voldoende verdicht geraken, om in boekwerken bewaard te kunnen blijven.

Plastische vorming

Het doel is steeds de begeleiding van de ontwikkelingsprocessen van de leerlingen. Verschillende aspecten worden daarbij onderscheiden: waarnemen, denken, oordelen, onderzoeken, kunstzinnigheid, vormgeven, ondernemen, teamvorming, zelfreflectie en ook therapeutische aspecten.

Een ander doel is (hulp bij) diagnostiek: de leerkracht leert door de waarneming van de kunstzinnige processen en resultaten van de klas de leerlingen beter kennen. Het wezen van een jongere openbaart zich daarin vaak heel openlijk en diepgaand.

In de 7e en 8e klas begeleidt de les Plastische Opvoeding (P.O.) nog sterk het proces van afstand- en dus KENNISNEMEN van 'objectieve' werelden. Ook de wetten van het perspectief worden hier verkend. Vanaf de 9e klas zal dit vak het emancipatieproces van de steeds meer individuele psyche begeleiden.

In de 9e klas maken de meeste leerlingen een eerder egocentrisch ontwikkelingsproces door: de eruptieve binnenwereld richt de aandacht NAAR BINNEN.

Dit uit zich o.a. in eigenzinnigheid, zich afzetten tegen bepaalde 'delen' van de omgeving en vooral ook in een vaak schakeringloos zwart-witdenken, -voelen en -doen. Deze laatste eigenschap laat zich gedurende de hele bovenbouw

voelen, maar dan toch het sterkst in dit jaar. Zowel de klasgroep als de daarin aanwezige - wordende - individuen geven krachtige expressies van tegenstellingen zoals licht en duisternis of sympathie en antipathie.

Een vak als P.O. kan daar vele aanknopingspunten vinden, vooral door oefeningen en opgaven die gericht zijn op het verbinden van licht en duisternis (nuancering) en ook op het ontwikkelen van individuele oordeelskracht (o.a. compositie).

In de lessen boetseren worden deze ontwikkelingseigenschappen van de leerling aangesproken door opgaven i.v.m. de vormpolariteit convex/concaaf, het krachtenspel tussen binnenvorm en buitenvorm.

Een iets minder algemeen, maar ook zeer duidelijk aspect is de bij de jongeren aanwezige grote kennishonger. De buitenwereld wordt nu echt zichtbaar

en de leerlingen willen kennis opdoen, en liefst op een heel precieze, scherpe manier (getallen, professionaliteit). Een P.O.-onderdeel als waarnemingstekenen komt daaraan tegemoet en maakt dit streven naar kennis ook realistisch en daadverbonden. Het boetseren kan hierop aansluiten door bijvoorbeeld een zeer precieze studie van de diervormen van een bepaalde diersoort. Ook het leren adequaat gebruiken van materiaal en materieel sluit aan bij dit moeizame willen van orde, inzicht en kennis.

In de 10e klas geldt nog sterk wat hierboven werd gezegd, maar gaandeweg evolueren de leerlingen meer naar elkaar en naar de wereld in het algemeen. Zij komen stilaan uit het individuele isolement ten voordele van meer SOCIALE VERBONDENHEID, wat zich uit in een beweeglijke groepsdynamiek (met o.a. vriendschappen en vijandschappen). Door de vergrote wereldinteresse

Kunstzinnige expressie in het middelbaar

kunnen de idealen sterk op de voorgrond treden.

Deze beweeglijke psychische wereld vertaalt zich plastisch gezien goed in kleur. Wat voor het licht-donkertekenen werd gedaan in de 9e klas, wordt nu ook voor de kleur gedaan in de 10e klas. Belangrijk is via oefeningen en opgaven de innerlijke, levende kracht van kleur te laten ervaren.

Een vanuit het gevoel onderzoekende houding is daarbij van groot belang. De resultaten kunnen een eerder abstract uitzicht hebben, hoewel de aandacht voor kleurdynamiek, voor polariteiten in het beeldvlak, voor accenten of kernvorming en voor de hele compositie tot een volwaardig product kan leiden.

In de 10e klas heeft het schilderen tot taak om een in wezen innerlijke wereld (licht-kleur/beeld) te verkennen - overeenkomend met menselijke innerlijkheid/moraliteit - en van daaruit een scheppend vermogen te wekken dat het

loutere vak ver overstijgt.

De boetseerlessen in de 10de klas concentreren zich op de dynamica in de vormenwereld: de stromingsvormenleer en het objectief kijken naar de buitenwereld in de vorm van waarnemingsoefeningen.

De turbulente puberteitscrisis is voor de meeste leerlingen tegen het einde van de 10e klas een heel eind doorworsteld en nu komt er meer innerlijke, vrije ruimte. Ook uiterlijk krijgen of nemen deze jongeren steeds meer VRIJE RUIMTE. De eigen innerlijke krachten kan de adolescent reeds enigszins beheersen en ordenen en ook in het sociale veld werd min of meer een plaats bepaald. Bij de meeste leerlingen ontstaat er nu steeds meer interesse voor het beschouwelijke, voor diepere biografische drijfveren en voor verfijning van vaardigheden. Vooral een elfde klas kan daarin groot worden en veel presteren. In het laatste jaar gaat dat wel verder, maar daar begint

de (nabije) toekomst reeds een grote rol te spelen en aandacht (verbinding) weg te zuigen, zowel op het gebied van het schoolse als op dat van het sociale (klasontbinding).

Na de 'gevoelsgrammatica' van kleur en van het schilderen (creatie), kunnen in de 11e en 12e klas verder themata worden opgenomen en door het schilderen tot expressie gebracht worden.

In de 11e klas wordt ernaar gestreefd om te werken vanuit de EIGEN INNERLIJKHEID, uitdrukking te geven aan de eigen gevoelswereld en het zich inleven in de gevoelswereld van anderen. Dit kan op 'expressieve' of 'impressieve' wijze. Om dit te duiden, wordt er gekeken naar de echte grote beeldhouwkunst en naar de stijlperiodes:

ontwikkelingsperiodes van de mens die deze twee uiterste manieren van uitdrukking van het innerlijke tot uiting brengen. Dit is zeer duidelijk in de kunststromingen rond en na 1900 (impressionisme en expressionisme), maar ook bij grote kunstenaars van deze tijd.

Waar in de 11e klas een belangrijke plaats wordt ingeruimd voor het inleven en voelen, wordt in 12e klas meer ruimte gemaakt voor het DENKEN. Zelfkennis en zelfbewustzijn, kijken en luisteren naar wat je bent en hoe je de wereld verstaat, vormen een leidraad in het programma van 12e klas: kijken naar de mens en de maatschappij vanop de plaats waar ze nu staan. De meest nabije geschiedenis en kunstgeschiedenis helpen bij het plaatsen van dit gegeven.

Omgekeerd opent het boetseren in dit jaar de toegang naar de wereld, de kunst en de geschiedenis.

Bij het boetseren kan de vorm gaan van zeer figuratief tot abstract en moet ruimte laten voor de eigen kunstzinnigheid van de leerling. De opdrachten dienen zo geformuleerd te zijn dat de leerling ook echt het gevoel krijgt zelf te denken, te voelen en te willen (doen). Ze moeten ook aanleiding geven tot een sterke

inleving/beleving van het thema.

Ook waarnemingsoefeningen blijven behoren tot de leerinhoud, omdat zij de leefwereld van de leerlingen verruimen, bewuster maakt, maar ook als voorstudie voor een ruimer thema kan de zo exact mogelijke weergave van de werkelijkheid een noodzakelijke stap zijn. De geschiedenis van de beeldhouwkunst is geschikt om dit alles te illustreren of te duiden.

Als leerinhoud van de 12e klas zijn alle thema's geschikt die de leerling helpen zijn plaats in de wereld, zijn eigen individualiteit, zijn kijk op zichzelf en zijn medemens bewuster te maken. Een belangrijk thema dat hiervoor naar voren komt, is de studie van het menselijk hoofd, met de schedel als drager van het denken, het aangezicht als spiegel van de innerlijkheid, het reeds geleefde of pril begonnen leven, en de houding van het hoofd, de wijze van het dragen op de schouders als beeld van een innerlijke houding of karakter.

Patricia Roux

